

Філософія

УДК 342.114.5:327.39

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17748458>

Релігія і право як ціннісно-нормативні системи соціального регулювання

Кочетов Леонід Глібович,

аспірант кафедри філософії та політології,

Житомирський державний університет

імені Івана Франка, м. Житомир, Україна,

<https://orcid.org/0009-0007-6497-644X>

Прийнято 13.11.2025 | Опубліковано: 28.11.2025

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних аспектів співвідношення, взаємозв'язку та впливу релігії й права як ціннісно-нормативних систем на соціальне регулювання, їх ролі в умовах повномасштабної російської війни, які мають суттєвий вплив на існування державного механізму. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні сукупності філософських та загальнонаукових методів, зокрема, діалектичного, системно-структурного і порівняльно-історичного, методів індукції й дедукції, аналізу та синтезу, теоретико-правового прогнозування, а також загальнонаукових принципів детерменізму й об'єктивності, єдності історичного та логічного, цілісності й всебічності та інших. **Висновки та перспективи подальших досліджень.** На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про органічний взаємозв'язок і взаємовпливи релігії і права, суперечності й протиріччя між ними. Акцентується увага на проблемі походження релігійного і правового*

регуляторів суспільних відносин. Доведено, що саме релігійна форма виступила засобом закріплення перших протоправових норм. Встановлено, що релігія і право є формами соціального регулювання, які встановлюють правила поведінки, використовуючи при цьому різні механізми: релігія регулює суспільні відносини за допомогою релігійних норм, обов'язкових для віруючих, а право – за допомогою обов'язкових для всіх державних норм. Якщо релігія впливає на моральні цінності, формуючи етичні уявлення, що впливають на мотивацію поведінки, то право забезпечує правопорядок за допомогою примусу і санкцій, сприяє існуванню релігії через інститут свободи совісті, віросповідання, принцип плюралізму. Констатовано, що співвідношення ціннісно-нормативних норм релігії і права не залишалося постійним, а їх реалізація та застосування забезпечуються інституційними утвореннями, що мають офіційний статус. Розглянуто особливості правової та релігійної свідомості, які багато в чому зумовлюють подібність й відмінність права і релігії як нормативних систем сучасного суспільства.

Ключові слова: *право, правова система, мораль, правова культура, релігія, релігійна свідомість, церква, церковне право, ціннісно-нормативна система, соціальне регулювання.*

Religion and law as value-normative systems of social regulation

Leonid Kochetov,

PhD Student, Department of Philosophy and Political Science,
Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0007-6497-644X>

Abstract. *The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the correlation, interconnection and influence of religion and law as*

*value-normative systems on social regulation, their role in the conditions of a full-scale Russian war, which have a significant impact on the existence of the state mechanism. **The research methodology** is based on the use of a set of philosophical and general scientific methods, in particular, dialectical, systemic-structural and comparative-historical, methods of induction and deduction, analysis and synthesis, theoretical and legal forecasting, as well as general scientific principles of determinism and objectivity, unity of the historical and logical, integrity and comprehensiveness, and others. **Conclusions and prospects for further research.** Based on the analysis, a conclusion was drawn about the organic relationship and mutual influence of religion and law, contradictions and contradictions between them. Attention is focused on the problem of the origin of religious and legal regulators of social relations. It has been proven that it was the religious form that served as a means of consolidating the first proto-legal norms. It has been established that religion and law are forms of social regulation that establish rules of behavior, using different mechanisms: religion regulates social relations with the help of religious norms that are mandatory for believers, and law – with the help of state norms that are mandatory for all. If religion influences moral values, forming ethical ideas that influence the motivation of behavior, then law ensures law and order through coercion and sanctions, promotes the existence of religion through the institution of freedom of conscience, religion, and the principle of pluralism. It was found that the ratio of value-normative norms of religion and law did not remain constant, and their implementation and application are ensured by institutional entities that have official status. The features of legal and religious consciousness are considered, which largely determine the similarities and differences between law and religion as normative systems of modern society.*

Keywords: law, legal system, morality, legal culture, religion, religious consciousness, church, church law, value-normative system, social regulation.

Постановка проблеми. Релігія і право, незважаючи на різні цілі їх існування, відіграють важливу роль в еволюції людського суспільства, в соціальному регулюванні життєдіяльності людей. В них значною мірою реалізуються ціннісно-ідеологічні настанови соціуму та ідеали збалансованого й врівноваженого суспільного життя. Діалектика взаємозв'язку релігії та права як соціальних феноменів полягає в їхній діалектичній взаємодії та протиріччі: релігія як джерело моралі та цінностей впливає на формування правових норм, а право, у свою чергу, регулює діяльність релігійних організацій та гарантує свободу совісті. Це взаємодоповнення відбувається постійно: релігійні норми часто інтегруються в правову систему, а правові норми – стають основою для регулювання релігійного життя.

Зважаючи на зростаючий вплив релігії і права на життєдіяльність людини і суспільства, то досить актуальним є філософсько-правове дослідження зазначених феноменів як соціальних регуляторів суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки спостерігається істотне зростання кількості наукових публікацій, в яких вчені-суспільствознавці аналізують різні аспекти взаємозв'язку і взаємовпливів релігії та права як форм регуляції суспільних відносин. Зазначена проблема частково розкривається у працях науковців, які займалися вивченням релігії та права, їх ролі в сучасному суспільстві й державі, зокрема : В. Бондаренка, В. Бедя, А. Бойко, В. Буреги, А. Волошина, Ю. Гаджеги, А. Гайна, В. Гаєва, М. Делегана, О. Дехтерева, В. Єленського, В. Лубського, М. Оніщенка, М. Палінчака, Є. Сабова, Г. Сергієнка, О. Соколовського, В. Титаренко, Л. Филипович, П. Яроцького, М. Юрія, Л. Ярмол. Теоретичні й практичні аспекти зв'язку права і релігії, світської держави й церкви, історико-правові питання формування релігійно-правових систем проаналізували В. Бабій, О. Банчук, Д. Белов, Є. Бурлай, Д. Вовк, М. Громовчук, В. Кириченко,

М. Левчук-Хмара, Ю. Пайда, Ю. Піх, І. Оборотов, Ю. Оборотов, І. Ситар, Т. Стефанчишена, І. Ткачук, Т. Федоренко, Л. Філоненко та інші науковці.

Однак, незважаючи на значний науковий доробок, діалектика взаємозв'язку релігії й права як ціннісно-нормативних систем соціального регулювання залишається малодослідженою.

Метою статті є дослідження діалектики взаємозв'язку релігії та права як чинників системи соціального регулювання.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Здійснити філософсько-правовий аналіз генези взаємозв'язку і взаємовпливу релігії і права як ціннісно-нормативних систем соціального регулювання.
2. Розглянути взаємозв'язки і протиріччя релігії і права як соціальних феноменів у контексті еволюції людського суспільства.
3. Охарактеризувати форми та механізми взаємодії релігії й права, виявити суперечності між ними в сучасних умовах.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні сукупності філософських та загальнонаукових методів, зокрема, аксіологічного, діалектичного і феноменологічного, системно-структурного і порівняльно-історичного, методів аналізу та синтезу, індукції й дедукції, теоретико-правового прогнозування, а також загальнонаукових принципів детерменізму й об'єктивності, єдності історичного та логічного, цілісності й всебічності та інших, що дозволило дослідити релігію і право як зняти ціннісно-нормативні системи.

Виклад основного матеріалу. Релігія і право тісно взаємодіють, що є наслідком взаємопроникнення різних форм суспільної свідомості і соціальної регуляції. Особливості релігійної і правової свідомості багато в чому зумовлюють подібність й відмінність релігії і права як ціннісно-нормативних систем суспільства, дозволяють говорити про їх універсальність як

механізмів соціальної регуляції поведінки, підтримання певного стану рівноваги й суспільного порядку. При аналізі цього аспекту перш за все треба звернутися до питання про походження релігійного і правового регуляторів.

Природа, сутність і зміст феномена релігії, практична діяльність релігійних організацій дають підставі стверджувати, що релігія, як і право, політика, мораль, освіта, культура, має своє специфічне поле діяльності та виступає безпосереднім регулятором суспільних відносин. Як сукупність вірувань і віровчень, особлива система світогляду та світосприйняття, релігія постає набором культурних, духовних та моральних цінностей, звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей, відтак є інтегральним чинником людського існування [14, с. 7–47; 15, с. 8–21].

Насамперед зазначимо, що протягом історичного розвитку відбулася зміна сприйняття релігії та її ролі в суспільстві. Якщо з давніх часів релігія виступала як сакральне пояснення світу, що ґрунтувалося на вірі в існування Бога чи богів, «священного», то, починаючи з епохи Просвітництва, на перший план виходять соціальні функції релігії. Залежно від того, наскільки позитивне значення вони можуть мати в конкретний історичний період і для конкретної держави, змінюється й ставлення до релігії [див.: 9, с. 178–180; 18, с. 20–26]. Хоча в суспільній думці спостерігалось й інше розуміння релігії. Так, К. Маркс, Е. Дюркгайм та М. Вебер уважали релігію в її фундаментальному значенні ілюзією. На їхнє переконання, «інший світ, створений релігією, – це наш світ, деформований крізь призму релігійного символізму».

Аналіз наукових публікацій засвідчує, що серед дослідників немає єдності щодо генези взаємозв'язку релігії і права як елементів системи соціального регулювання. Більшість з них впевнені, що саме релігія є первісним способом закріплення первинних форм соціальної нормативності, які народжуються в стародавньому суспільстві, в тому числі й права. Перші правові устрої завжди спиралися на релігійну підтримку. У сакральних текстах

закріплюється велика кількість положень у сфері родинних, господарських, торговельних відносин, охорони громадського порядку, які згодом набувають характеру правових. Не випадково, більшість стародавніх джерел права (Закони Хаммурапі, Закони XII таблиць та ін.) мають яскраво виражене релігійне забарвлення [8, с. 55–62; 9, с. 178; 18, с. 20–26]. У подальшому до системи релігійних норм входить не тільки комплекс етичних цінностей, звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки віруючих, а включаються й норми, які через характер та сферу регулятивного впливу санкціонуються державою як правові. У деяких правових системах зв'язок релігійних і правових норм був настільки тісним, що їх правомірно вважають релігійними правовими системами, наприклад, індуське й мусульманське право.

Отже, право генетично пов'язане з релігією. Саме релігійна форма виступила засобом закріплення перших протоправових норм. Християнське віровчення разом з аксіомами грецької філософії та нормами римського права і стало підґрунтям західного права. З часом процес секуляризації знижує значення релігійного обґрунтування правових вимог, а право відокремлюється від релігії і набуває ознак самостійної форми індивідуальної й суспільної свідомості, якій притаманні власні ознаки та закономірності розвитку. У будь-якому суспільстві релігія виступає як чинник формування того чи іншого ставлення індивіда до правових інститутів, формування законослухняної чи протиправної поведінки. В західній традиції права та правової культури саме християнське положення про свободу волі людини дало поштовх до утворення сучасних правових систем, які за своєю сутністю є антропоцентричними і побудовані на принципах проголошення людини вищою соціальною цінністю, визнання і захисту прав людини, верховенства права та ін. [1, с. 74–85; 10, с. 65–70; 11, с. 55–89].

Функціонування релігії як нормативного регулятора забезпечується насамперед вірою в існування священного та побоюванням втратити зв'язок з

ним. Тому джерелом легітимації релігійних норм виступає не стільки зовнішній авторитет (Бог, духи, трансцендентна ідея чи вічний порядок тощо), скільки особливий стан психіки віруючого, позначений прихильністю до священного [5, с. 44–51]. Завдяки божественній легітимації релігії священні тексти надзвичайно стабільні та консервативні. Вони не можуть бути змінені чи скасовані, навіть якщо містять суперечливі чи явно застарілі положення. До сучасних умов релігійна форма може бути пристосована лише за допомогою богословської інтерпретації. Натомість законодавство є набагато динамічнішим і має постійно змінюватися суб'єктами законотворчості відповідно до змін, що схвалюються суспільством і втілюються у правових нормах [17, с. 20–26].

Однак те, що релігійний спосіб регуляції оформляється раніше не означає, що релігія виступає єдиною передумовою генези правової системи. На формування права значний вплив справили і звичай, який часто не мав релігійного коріння. До цього слід додати, що виникнення права як повноцінного самостійного регулятора пов'язане з періодом розкладу первіснообщинного ладу та початком формування державно організованого суспільства. Тому немає підстав стверджувати, що право існує вже в умовах родового ладу, який має «монополію на фізичний примус членів суспільства», оскільки це призводить до розчинення права серед інших соціальних норм [1, с. 74–85].

Характеризуючи сутнісні риси релігії і права, зазначимо, що нормативність права як суспільного регулятора визначається через такі ознаки, як наявність типових соціальних процесів, явищ, зв'язків, які фіксуються правом; всезагальність соціальних зв'язків і явищ, їх поширеність серед членів суспільства; обов'язковість правових приписів, гарантованість дії права, його реалізації, що підкріплюється можливістю державного примусу [9, с. 178].

Гарантованість права з боку держави є проявом суспільного схвалення правової норми, яка не може існувати окремо чи всупереч останньому. Ця ознака

(наявність зовнішнього авторитету, який підтримує право) визначає право як гетерономний соціальний порядок. Перші дві риси в цілому притаманні й релігії. Канонічні джерела будь-якої релігії містять достатньо чітко сформульовані моделі поведінки, обов'язкові для віруючої людини. Безсанкційних суспільних устроїв не існує, відповідно кожна соціальна норма має власні засоби гарантування. У випадку сакральних приписів таким авторитетом є священне (в авраамістичних релігіях – Бог). У той же час не має підстав погоджуватися з тезою про гетерономність норм релігії. Забезпеченість релігійних норм визначається передусім особливим станом психіки людини – віри, яка обумовлює наявність у суб'єкта відчуття міри належного, обов'язку діяти певним чином, «страху Божого», боязні «Божого суду», тобто авторитетність релігії є автономною, знаходиться у свідомості людини [3;14; 18].

Форми права і релігії, як правило, мають ієрархічну структуру. В праві це проявляється у різній юридичній силі законів, підзаконних актів та інших нормативних документів, а в релігії – в рівняннях церковних посад (патріарх, єпископ, священник) та в ієрархії священних текстів (наприклад, Біблія, Тора, Коран), які є джерелами релігійних норм. Норми права і норми релігії можуть не збігатися з нормами законодавства й релігійних текстів відповідно, що зумовлюється технологією викладання письмових джерел.

Ступінь впливу релігії на політику, освіту й науку, на свідомість і поведінку індивідів, а церкви – на державу, школу не є постійним, він змінюється залежно від процесів сакралізації і секуляризації. Якщо сакралізація означає посилення впливу релігії на різні сфери суспільного та приватного життя, залучення до сфери релігійного санкціонування форм суспільної та індивідуальної свідомості, діяльності, відносин і поведінки людей, інститутів, то секуляризація, навпаки, призводить до послаблення її впливу практично на всі сфери життя суспільства, на свідомість й поведінку,

побут і стиль життя більшості людей. Утвердження світського стилю життя стосується і релігійної сфери, трансформується релігійна свідомість мас, активізуються світські форми діяльності (в політиці, фінансах і т. п.) релігійних організацій. Секуляризація у правовій сфері означає, що безпосередні функції впорядкування, регулювання та охорони суспільних відносин здійснюють правові норми, а не релігійні та/або моральні [10, с. 65; 11, с. 181].

Зауважимо, що прогнози та припущення про цілковите зникнення релігійності себе не виправдовують. Вплив релігії, в її традиційній та новітній формі, схоже, є тривалим. Релігія продовжує залишатися соціальним фактором, що впливає на різні сфери суспільного життя. Церква нині, констатує Ю. Оборотов, стала значущою інстанцією морального контролю над соціальним життям. Перестаючи бути інститутом влади, вона забезпечує умови реального руху до християнського морального ідеалу через затвердження цінності людського життя, осуд насильства, участь у зміцненні миру, у боротьбі за збереження навколишнього природного середовища [13, с. 170].

Вплив релігії на право виявляється в релігійній детермінації правоутворення, підтриманні релігійними засобами правових приписів і правопорядку загалом, впливові церкви на публічно-владні інституції. Релігійні, зокрема християнські норми, на думку Г. Єрмакової, з одного боку, виступають чинниками, що визначають зміст права, правової системи, а з другого – є формою зовнішнього вираження правил поведінки. Християнські норми постають як вияв релігійної традиції в межах правової системи [7, с. 188]. Вплив релігії на право відчувається й у процесі функціонування правової системи. Зазначимо, що понад 40 держав світу у своїх конституціях закріпили привілейоване становище певної релігії. У цьому контексті слід назвати насамперед державну релігію іслам, який представляє собою основу мусульманського права.

Розглядаючи релігійні і правові форми, зазначимо, що пріоритет в соціальному регулюванні в силу своєї обов'язковості (імперативності), формальної визначеності й державної захищеності належить праву, яке спроможне найбільш оптимально забезпечити стабільне функціонування суспільства. Водночас ефективність правового регулювання багато в чому залежить від узгодженої взаємодії з іншими регулятивними системами, у тому числі й з релігією. Наприклад, християнство містить численні оцінки необхідної і забороненої з позиції закону поведінки, перетинаючись зі сферою правового регулювання. В. Кириченко констатує, що якщо право присутнє в найбільш значущих сферах суспільного регулювання, то релігія пронизує весь спектр людських відносин та знаходить своє відображення в праві [8, с. 55].

Відтак релігія, окрім світоглядної, комунікативної, компенсаційної, легітимуючої та консолідуючої (інтеграційної), може виконувати (і виконує) й регулятивну функцію, а отже, їй не чуже співіснування з правом.

Безумовно, праву також притаманні виховна, світоглядна і комунікаційна функції, проте останні є другорядними порівняно з функцією регулювання суспільних відносин. Оскільки право зорієнтоване на зовнішній світ, на поведінку індивідів, то воно має досить обмежений інструментарій у вихованні людини й формуванні її світогляду. Водночас винятково на праві та державності цивілізація триматися не може, що підтверджує досвід Античності, занепад якої був обумовлений духовною кризою суспільства і розпочався раніше зникнення Римської імперії. Гіперболізація загальносоціальних функцій права призводить до хибного уявлення про його всемогутність, можливість розв'язати будь-які суспільні проблеми за допомогою винятково правового механізму.

Значна формалізація права і релігії зумовлює те, що реалізація та застосування правових і релігійних норм забезпечуються інституційними утвореннями, спеціальними установами, що мають офіційний статус. Для права

таким утворенням виступає сукупність державних управлінських структур, діяльність яких доповнюється і до певної міри коректується функціонуванням низки суспільних інститутів, чиї функції із сприяння просуванню права, прав людини визнаються і легітимуються державою. Для релігії аналогічну роль виконують церква, релігійні організації.

Водночас у процесі реалізації права, втілення змісту правових норм у фактичній поведінці суб'єктів між релігійними і правовими нормами можуть виникати суперечності. Вітчизняний правознавець Д. Вовк виокремлює два основних аспекти таких суперечностей. По-перше, релігія як регулятор, котрий ставить за мету формування світогляду людини та її виховання, встановлює для неї більш вимогливі поведінкові стандарти, ніж право, що впливає із авторитарного характеру релігійної свідомості. По-друге, релігійні приписи можуть прямо суперечити нормам права, що діють у певній державі (особливо це стосується поліконфесійних країн). Так, іслам і деякі християнські секти (наприклад, мормони) дозволяють багатошлюбність; заборона вбивати зумовлює пацифістську орієнтованість деяких течій у буддизмі; іудаїзм забороняє працювати у суботу. За загальним правилом у вирішенні таких спорів перевагу має право, що відповідає принципам світськості права, відокремлення держави від церкви, а церкви від школи та свободи совісті [3, с.109–110].

Механізм подолання цих суперечностей має базуватися на приматі правових приписів, що поєднується із законодавчим створенням умов для реалізації суб'єктами своїх релігійних прав і недопущенням насильства над релігійними почуттями та переконаннями віруючих.

При цьому правові норми, закони, зазначають дослідники, фіксують тільки зовнішню сторону поведінки, вони не можуть регулювати помисли, допомогти в індивідуальному стражданні, покаянні, породжувати надії – усе

те, що передбачає релігійні почуття, яке пов'язане з внутрішнім світом людини [1; 2; 4; 13].

Отже, релігія постійно вступає у взаємодію з правом. Більше того, в сучасних умовах вона стає окремим чинником розвитку публічної сфери суспільства та держави. Релігійні погляди все частіше впливають на прийняття публічно-правових рішень, формування правосвідомості та правової культури суспільства тощо. Водночас релігія (її зовнішня частина) стає окремим предметом правового регулювання, констатує І. Ткачук [17, с. 48].

Разом з тим не слід переоцінювати правовий вплив на релігію. Право як «зовнішній», формальний регулятор не може визначати розвиток релігії і моралі, а тільки сприяє їх існуванню у багатоманітних формах через інститут свободи совісті, віросповідання, принцип плюралізму та забороняє надавати обов'язковість будь-якій ідеології, унеможливаючи поглинання однією релігійною чи моральною формою інших. Вплив права на релігію достатньо обмежений і проявляється у сприянні зниженню авторитарності релігійного світогляду, унеможливленні поглинання різними віровченнями одне одного, регламентації механізму та форм реалізації, меж здійснення релігійних прав, збереженні та розвитку окремими релігіями правових форм діяльності. Провідною є роль права і держави у розв'язанні етнорелігійних і міжконфесійних конфліктів [11, с. 89–116; 16, с.119–121].

Релігія і право також пов'язані між собою взаємовпливом їх елементів (релігійної ідеології і правосвідомості, релігійних (церковних) і світських судів, релігійних і правових норм. Існує безпосередній взаємовплив неоднорідних елементів релігійної і правової систем (наприклад, регулювання юридичними нормами поведінки і відносин віруючих, внутрішньо-конфесійної діяльності), чи опосередкований – вплив релігійної ідеології на формування правових норм крізь правову свідомість унаслідок сприйняття нею релігійних уявлень та ідей. Простежується органічна взаємодія галузей права з різними сферами релігії :

регулювання релігійними і правовими нормами різних аспектів церковно-державних відносин, майнових та інших прав конфесійних організацій і культових служителів, узаконення культових церемоній в різних сферах державного життя [4; 5; 10].

При цьому формою релігійного впливу, зазначає Д. Вовк, є підтримання або заперечення певних правових за змістом відносин. Водночас негативне ставлення релігійної доктрини до якогось виду поведінки людини може значно стримувати розвиток правового регулювання. Ще однією формою є ідеологічний вплив релігії на правову систему. Релігійні догмати, у тому числі норми релігійної моралі, досить часто створюють світоглядні засади, що зумовлюють особливості правової і державної організації соціуму [3, с. 133].

Відхилення ж державного санкціонування від суспільно схвалених моделей поведінки у значних обсягах, свавільна формалізація державою норм, що не сприймаються соціумом, призводять до ухвалення неправових законів та знижують регулятивні якості права [3, с. 133]. Тому у законодавчій діяльності, в державній політиці слід завжди брати до уваги відповідність права суспільним цінностям, детермінованим, зокрема, релігійними й моральними уявленнями, та потребам соціального розвитку.

Разом з тим, як правомірно зазначають М. Громовчук і Д. Бєлов, повністю відокремити суто релігійні норми від світських не можливо. За всієї віддаленості від мирських проблем вони насправді відіграють істотну роль у формуванні правомірної поведінки людини, виробляючи стійку систему цінностей, не нейтральну для права. Ці цінності здатні виступати як мотиви соціально-позитивної поведінки, причому регуляторами поведінки не лише окремих людей, а й широких народних мас [6, с. 62]. У випадку українського суспільства, яке зараз перебуває у стані війни, будь-яка зайва суперечність між релігією і правом матиме критичні наслідки.

Найбільшого значення правовий вплив на релігію набуває у сфері відносин держави і церкви, що є виправданим, оскільки у цьому випадку регулюються переважно зовнішні сторони релігійного комплексу. Характер впливу держави визначається моделлю державно-церковних відносин. У секуляризованому світі держава встановлює вимоги стосовно створення і функціонування церков, а також обмеження щодо здійснюваних ними функцій у сфері задоволення релігійних потреб громадян. Підкреслимо, що у демократичному суспільстві державний вплив не може стосуватися внутрішньо церковних справ (визначення структури церкви і управління нею, канонічні питання, міжцерковний діалог, якщо він відбувається у мирний спосіб, та ін.).

Множинність варіантів взаємозв'язків між правом і релігією може виступати причиною як інтеграції, так і дезінтеграції державно-церковних відносин: специфічних взаємозв'язків релігійних організацій з державою й визначати їх характер, як-то відносини між державою і панівною церквою, державою і релігійними організаціями, державою і конфесіями, що переслідуються.

В сучасних умовах релігія має значний вплив на ідеологію, політику, право, мораль, мистецтво і т. ін. Багато людей в усьому світі піддані релігійній ідеології, свідомо чи за традицією живуть за її канонами, дотримуючись того, що називається «божественний закон»: беззаперечно виконуючи розпорядження й утримуючись від того, що в релігійній свідомості зафіксовано й закріплено як заборона [1; 15, с. 8]. Церква нині, аргументує Ю. Оборотов, стала значущою інстанцією морального контролю над соціальним життям. Перестаючи бути інститутом влади, вона забезпечує умови реального руху до християнського морального ідеалу через затвердження цінності людського життя, осуд насильства, участь у зміцненні миру, у боротьбі за збереження природного середовища [13, с. 170].

На початку ХХІ ст. роль релігії зазнає суттєвих змін, відображаючи складність та динамічність сучасного суспільства. Залишаючись формою самовираження людини, важливим чинником у формуванні соціальних норм та інших аспектів життя людей, релігія впливає на глобальну політику та соціальні процеси, інтегрується в нові сфери діяльності. Крім того, спостерігається інтеграція релігійних переконань у сучасні технологічні та бізнес-сфери. Релігія може бути й джерелом конфліктів, насильства та дискримінації. Відтак питання формування суспільних цінностей породжує проблему формування спільного ціннісно-гуманітарного простору [2, с. 6–9].

Сьогодні, особливо в умовах повномасштабної війни Росії проти України, стверджують М. Громовчук і Д. Белов, відбувається своєрідна імплементація релігійних цінностей у світські правові норми, в результаті ми користуємося правом, вдаючись за допомогою до християнства. Так, суперечності щодо заповіді «не вбий» та вимогами держави щодо участі її громадян у війнах, в концепціях католицької та православної церков вирішено на користь «справедливої війни». Відбувається перегляд й інших християнських цінностей, їх втілення у чинному законодавстві української держави й практичне застосування [6, с. 55–64]. Науковці прогнозують, що найближчим часом нас очікує нова концепція взаємовідносин держави та церкви, права і релігії, причому не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях [6, с. 55].

Отже, релігія і право відіграють значну роль у регулюванні суспільних відносин шляхом створення певних правил поведінки і встановлення відповідальності у випадку їхнього недотримання. Разом з тим вони істотно відрізняються, оскільки це відносно самостійні соціальні регулятори. Якщо для права основною функцією є нормативно-правове регулювання, то релігія, окрім того, що виконує регулятивну функцію, формує ще й духовну культуру, сукупність вірувань і віровчень та особливу систему світогляду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Релігія і право, як соціальні феномени, перебувають у найтіснішому зв'язку, взаємодії і протидії. Взаємовпливи, суперечності релігії і права об'єктивно обумовлені, позаяк їх генеза і реальна буттєвість визначаються спільними сферами суспільних відносин, у яких розгортаються складні й нерідко суперечливі зв'язки між ними.

Як ціннісно-нормативні системи релігія і право виступають важливими чинниками системи соціального регулювання з відповідним інституційним оформленням і функціональним навантаженням й покликані забезпечувати гармонізацію суспільних відносин на усіх рівнях. Якщо релігія впливає на духовні й моральні цінності, формуючи етичні уявлення, що впливають на мотивацію поведінки, то право забезпечує правопорядок за допомогою примусу і санкцій, сприяє існуванню релігії через інститут свободи совісті, віросповідання, принцип плюралізму та ін. Тому гармонійне поєднання правосвідомості та релігійної свідомості сприяє відносно стабільному функціонуванню суспільства. Культурно-історична турбулентність як на національному, так і на глобальному рівнях актуалізувала аксіологічно орієнтований вимір релігії і права.

В умовах сучасної світоглядної кризи, динамічних соціальних змін особливо значення набуває подальше філософсько-правове дослідження проблем, пов'язаних із суперечностями взаємодії релігії і права в сучасному інформаційному суспільстві, в добу цифрової цивілізації. Подальше дослідження зазначеної проблематики передбачає також розширення методологічного арсеналу шляхом включення емпіричних вимірів регуляторів суспільних відносин, зокрема в умовах воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Бабій М. Свобода совісті та свобода релігії: теоретичний і практичний виміри. *Українське релігієзнавство*. 2013. № 65. С. 74-85.
2. Бойко А. Релігійний фактор гуманітарної безпеки. *Релігія, релігійна ідентичність та релігійні конфлікти у сучасному світі*: зб. наук. праць / за ред. О. Л. Соколовського. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2025. С. 6–9.
3. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.
4. Вовк Д. О. Право і релігія: спільні риси та відмінності. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1(48). С. 65–74.
5. Громовчук М. В., Белов Д. М. Релігія та право: теоретико-методологічні засади співвідношення. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 2 (2022). С. 44–51 (дата звернення: 07.09.2025).
6. Громовчук М. В., Белов Д. М. Релігія та право: співвідношення в умовах війни. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 71. 2022. С. 55–64.
7. Єрмакова Г. С. Релігійні норми як морально-етична домінанта правової свідомості. *Наше право*. 2017. № 4. С. 188–193.
8. Кириченко В. Є. Релігія та право – історія соціального регулювання, окремі аспекти. *Релігійний чинник в історії права, держави та юридичної думки*: матеріали XXXIV Міжн. істор.-прав. конф. (м. Тисмениця, 27–29 трав. 2016 р.) / В. Є. Кириченко; ред. кол.: І. Б. Усенко, А. Ю. Іванова та ін. Київ–Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2016. С. 55–62.
9. Кочетов Л. Релігійний фактор у формуванні правових систем сучасності. *Релігія, релігійна ідентичність та релігійні конфлікти у сучасному світі*: зб. наук. праць / за ред. О. Л. Соколовського. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2025. С. 177–181.

10. Пайда Ю. Ю. Роль права та релігії в удосконаленні механізму реалізації прав людини. *Юридичний вісник*. 1(22). 2012. С. 65–70.

11. Піх Ю. А. Загальна характеристика секуляризація і десекуляризації правових систем релігійного типу. Дис...канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017. 226 с.

12. Оборотов І. Г. Правові цінності у східноєвропейській та західноєвропейській традиціях: релігійний вимір. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 40. 2008. С. 167–172.

13. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: дис.... д-ра юрид. наук: за спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2003. 370 с.

14. Релігієзнавство: навчальний посібник / За редакцією В. Л. Петрушенка та О. П. Петрушенка. Видання друге, стереотипне. Львів: «Новий Світ – 2000», 2024. 327 с.

15. Релігієзнавство. Посібник для студентів вищих навчальних закладів денної, заочної та дистанційної форм навчання / Титаренко В. В., д. філос. н., доц., Горкуша О. В., к. філос. н. Київ: КУБГ, 2021. 137 с.

16. Стефанчишена Т. М. Релігійний фактор у формуванні правових систем. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 45. С. 119–121.

17. Ткачук І. Д. Співвідношення релігії та права як форм регуляції суспільних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2017/4. С. 47–50.

18. Філоненко Л. Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 20–26.